

Media – katastrofin uhrien vihollinen ja kriisiprosessin tukija

Melkein aina, kun riittävästi aikaa on kulunut, suurten onnettomuuksien uhrin arvostelevat toimittajien ja valokuvaajien toimintaa ja suhtautuvat mediaan vihamielisesti. Tällainen suhtautuminen kehittyy yleensä ajan kuluessa; välittömästi järkyttävän tapahtuman jälkeen uhrin ja uhrin läheiset saattavat olla hyvinkin yhteistyöhaluisia.

Median edustajat varmaankin myös kokevat, että kriisityöntekijät suhtautuvat heihin kielteisesti ja vaikeuttavat heidän toimintaansa. Kriisityöntekijöiden suhtautumisessa heijastuvat ne kokemukset, joita heille työssään on muodostunut median roolista ja median toiminnan vaikutuksista tapahtuman uhrin kautta.

Tiedotusvälineillä on kuitenkin merkittävä rooli ihmisten mielessä tapahtuvan psyykkisen käsittelyn tukemisessa. Median tehtävä on antaa tähän käsittelyyn tarvittavat tiedot ja edellytykset. Median tulee ottaa sille kuuluva yhteiskunnallinen, yhteisöllinen ja psykologinen vastuu traagisen tapahtuman käsittelyssä.

Journalistien vastuu korostuu onnettomuuksissa

Kun ihminen on osallisena järkyttävässä tapahtumassa tai hän kuulee järkyttävän uutisen, on seurauksena psyykinen sokki. Kyseessä on automaattisesti laukeava suojareaktio, eikä siihen voi tahdonalaisesti vaikuttaa. Psyykkisessä sokissa ihmisen mieli suojaa itseään sellaiselta kokemukselta tai tiedolta, jota se ei kestä. Tämä ilmenee siten, että se mitä koetaan tai kuullaan, ei tunnu todelta.

Psyykinen sokki kuvaa erityisesti ihmisen reaktiota sellaisiin järkyttäviin tapahtumiin, jotka tapahtuvat yhtäkkiä, niin ettei niihin voi ennalta varautua. Tämä on psyyken kannalta ratkaisevaa. Kun mieli ei voi etukäteen valmistautua tapahtumaan, se ottaa itselleen tämän ajan – se ottaa aikalisän.

Psyykkisessä sokissa tunteet usein puuttuvat. Ihmiset käyttäytyvät rauhallisesti. He kuvaavat usein itseään koskevia järkyttäviä tapahtumia ulkokohtaisesti,

niin kuin se olisi tapahtunut jollekin muulle. Kuitenkin heidän sisäinen maailmansa on täydessä kaaoksessa.

Tässä tilassa ihminen pyrkii ymmärtämään tapahtumia käymällä niitä läpi uudestaan ja uudestaan. Tähän läpikäymiseen tarvitaan muita ihmisiä, ja sen vuoksi sokissa ihmiset ovat hyvin halukkaita puhumaan kokemuksestaan. He puhuvat siitä kenelle vain, joka suostuu kuuntelemaan, myös toimittajille. He eivät kuitenkaan kykene päättämään, haluavatko he antaa haastattelua tässä tilanteessa – puhumattakaan, että he osaisivat arvioida haastattelun merkityksen. Tästä syystä toimittajilla on vastuu. Heillä pitää olla kykyä arvioida uhrien psyykkinen tila haastattelua tehtäessä.

Kriisitietoisuus tavallisten kansalaisten keskuudessa on Suomessa viime aikoina kovasti lisääntynyt. Siksi nykyisin jotkut uhrit ovat tietoisia siitä, että heidän ei pitäisi antaa haastatteluja äkillisen traumaattisen tapahtuman jälkeen. He osaavat kieltäytyä. Median edustajien tulee tulkita tämä niin, että he eivät halua, että heistä ja heidän omaistensa kohtalosta kerrotaan julkisuudessa. Mitä tekevät journalistit? Haastattelevat naapureita, koulutovereita ja muita tuttuja. Tämä aiheuttaa sen, että omaiset loukkaantuvat näille ihmisille median ohella. Nämä ihmiset eivät edelleenkään ole tietoisia siitä, miten heidän tulisi toimia. Vastuu hyvien välien säilymisestä omaisten ja näiden ihmisten välillä on median edustajilla. Omaiset tarvitsevat järkytyksensä keskellä kaiken mahdollisen tuen.

Media on usein nopeampi kuin viranomaiset

Median keskeisin tehtävä on tiedonvälitys. Onnettomuuksissa ja katastrofeissa lähiomaiset saavat tietoa myös viranomaisilta, mutta kokemus osoittaa, että nykyisin median antama tieto on nopeampaa ja tiedonvälitys tehokkaampaa kuin virallinen tiedonkulku.

Virallinen kuolinviesti tulee nykyisinkin usein poliisin välityksellä, mutta hyvin usein omaiset päättävät mediassa olleen tiedon pohjalta jo pitkälle, mitä heidän omaiselleen on tapahtunut. Jokelan junaonnettomuuden yhteydessä ensimmäisten uutisten joukossa oli, että onnettomuudessa kuoli neljä ihmistä, heidän joukossaan junan kuljettaja. Lähiomaiset luonnollisesti tiesivät, kuka oli kuljettajana tuossa junassa. Konginkankaan bussiturman yhteydessä useimmat omaiset tiesivät, millä bussilla heidän läheisensä olivat matkalla. Kun selvisi, mitä bussia onnettomuus kohtasi, omaiset tiesivät, että heidän läheisensä olivat olleet mukana onnettomuudessa. Sitä mukaa kuin saatiin tietoja loukkaan-

tuneista vahvistui tieto läheisen menehtymisestä. Virallinen tieto tuli usein monen tunnin, jopa vuorokauden kuluttua.

Tällaisia tilanteita ei varmasti voida välttää. Haluan tuoda tämän kuitenkin esille, jotta toimittajat ja kuvaajat osaisivat ottaa tämän huomioon. On paljon vaadittu, että he tuossa hektisessä tilanteessa tulisivat ajatelleeksi myös tällaista näkökohtaa. Siksi se tulee sisäistää tiedoksi ja asenteeksi koskemaan omaa työtä kaikissa olosuhteissa.

Kaakkois-Aasian katastrofin yhteydessä Suomen ulkoministeriö lähti kuvaamaan tilannetta esittämällä vain varmistettua tietoa. Ei esitetty arvioita kadonneiden ja menehtyneiden määrästä. Tämä on nyt osoittautunut vääränlaiseksi lähestymistavaksi. Ihmiset kokevat, että heidän välittämällään tiedolla ei ole ollut mitään merkitystä, että sitä on vähätelty ja heitä ei ole kuunneltu.

Kauheakin totuus on kohdattava

Tapahtuman ymmärtäminen edellyttää tietoa. Samalla tieto auttaa totuuden kohtaamisessa ja siten nopeuttaa kriisiprosessia. Tavoitteena on, että sekä lähiomaiset että muut voivat muodostaa tapahtumasta loogisen, ajassa etenevän aukottoman kertomuksen. Mieleemme jää askartelemaan ja juuttuu kiinni kaikkiin aukkokoihin. Totuus – oli se miten kauhea tahansa – vapauttaa ja vie kriisiprosessia eteenpäin.

Median edustajat sanovat, että he haluavat antaa katastrofille kasvot. Heidän näkökulmastaan lähiomaisten haastattelut tuovat inhimillisyyttä tapahtuman käsittelyyn. Katastrofeissa kehittyy median luomia sankaritarinoita, joiden elämä jatkuu mediassa. Median edustajat myös tietävät, että ihmiset haluavat lukea ja kuulla tällaisia tarinoita. Kannattaisi kuitenkin myös miettiä, mitä julkisuus merkitsee näille ihmisille. Heidän yksityiset intiimit kokemuksensa ja tunteensa kanavoidaan median käyttöön eivätkä he enää myöhemmin, vaikka kuinka haluaisivat, enää saa yksityisyyttään takaisin. Heidät ikään kuin uhraataan ihmisten uteliaisuuden ja rahan alttarilla.

Kirjoitan tätä keskellä Aasian tsunamin aiheuttamaa katastrofia vajaan kaksi viikkoa maanjäristyksen jälkeen. Tässä katastrofissa lapset joutuivat eroon vanhemmistaan, jotkut pysyvästi. Toimittajat ovat haastatelleet tällaisia lapsia onnettomuusalueilla ja haastattelut ovat tulleet ulos televisiossa. Tällainen toiminta on mielestäni epäeettistä ja vastuutonta. Aikuisetkaan ihmiset eivät pysty tällaisessa tilanteessa pitämään riittävää huolta itsestään, saati sitten lapset.

Media voi auttaa myös järkytyksen tunteiden käsittelyssä

Oman kokemuksen mukaan suomalainen media on valtaosaltaan vastuuntuntoista ja osaa käsitellä järkyttäviä uutisia empaattisesti. Se on kiitettävällä tavalla ottanut yhteiskunnallista ja psykologista vastuuta uhrien psyykkisten reaktioiden käsittelyssä. Jokaisen suuronnettomuuden jälkeen halutaan mediaan asiantuntijoiden haastatteluja, joissa käsitellään uhrien ja muidenkin ihmisten psyykkisiä reaktioita. Halutaan välittää tietoa niistä tunteista ja ajatuksista, jotka järkyttävä uutinen käynnistää.

Konginkankaan onnettomuuden jälkeen Ritva Santavuori arvosteli Ylen Aamu-tv:n Jälkiviisaat-ohjelmassa jyrkästi tätä toimintaa. Hän ei selvästikään ollut tajunnut, että tällä tiedolla on suuri merkitys siinä, miten ihmiset tulkitsevat omat ajatuksensa ja tunteensa.

Äkillisen traumaattisen tapahtuman jälkeinen psyykinen sopeutumisprosessi noudattaa kaikissa ihmisissä tiettyä lainalaisuutta. Yksilöllisiä erojakin on, mutta kriisiprosessin vaiheet ovat kuitenkin jokaisessa uhrissa tunnistettavissa. Tuomalla esille tätä prosessia mediassa luodaan ihmisissä tilaa näille ajatuksille ja tunteille. Olennainen tieto on myös se, että tällainen prosessi käynnistyy jokaisessa, joka altistuu uutiselle. Tämä asiantuntijatieto antaa ikään kuin viitekehysten, johon sijoittaa ne omat reaktiot, jotka muuten saattavat tuntua kummallisilta ja pelottavilta. Tästä syystä tällaisilla haastatteluilla on suuri merkitys ihmisille. Ne auttavat heitä sietämään omia tunteitaan, antavat rohkeutta niiden kohtaamiseen ja siten auttavat kriisiprosessissa eteenpäin.

Suuronnettomuuksissa otetaan käyttöön myös poikkeuksellisia auttamisväyliä. Tiedon saattaminen apua tarvitseville nopeasti ja tehokkaasti on tarpeen. Myös tässä suhteessa suomalainen media tuntee vastuunsa. Tiedon välittäminen näistä erityisavun väylistä on oikeastaan yksinomaan media vastuulla.

Onnettomuuksien ja katastrofien yhteydessä totean usein, että on aika muistaa ja on aika unohtaa. Tässäkin suhteessa haluan antaa kiitosta suomalaiselle medialle siitä, että se pyrki, ja on siinä myös hyvin onnistunut, noudattamaan tiedotuksessaan sitä rytmää, jolla ihmisen mieli näitä kokemuksia työstää.

Tästä periaatteesta löydän pari poikkeusta, mutta niistä päävastuuta eivät kannan median edustajat. Myyrmannin kauppakeskuksen räjähdysksen jälkeen järjestettiin muistojumalanpalvelus seuraavana sunnuntaina, kun räjähdys tapahtui myöhään perjantai-iltana. Tuo muistojumalanpalvelus televisioitiin suorana lähetyksenä, ja televisioinnissa näytettiin lähikuvissa täysin sokissa olevia, rajusti itkeviä ihmisiä. Ensinnäkin tuo jumalanpalvelus oli aivan liian aikaisin ja lisäksi sen kuvaamistapa oli ihmisiä vahingoittava. Tästä on otettu opiksi ja

Konginkankaan bussiturman uhrien osalta muistojumalanpalveluksen ajoittaminen ja kuvaus oli erittäin onnistunutta ja uhreja huomioivaa.

Toinen selvä ajoitusvirhe, joka ei myöskään ole median vastuulla, tapahtui Aasian tsunamin jälkeen. Onnettomuushan tapahtui sunnuntaina, mutta vasta aivan loppuviikolla Suomessa tajuttiin, kuinka paljon suomalaisia oli kadoksissa. Vain harva omainen ehti tajuta ja hyväksyä, että omat läheiset olivat kuolleet, kun Suomessa ja monissa muissa Euroopan maissa järjestettiin suruliputus ja surupäivä. Tuon huomionsoituksen ajoitus meni kyllä täydellisesti pieleen, koska suurin osa uhreista ei vielä itse ollut tajunnut menetystään.

Noin viikon päästä Myyrmannin räjähdysonnettomuudesta eräs TV-toimittaja pyysi haastattelua siitä, ylläpitääkö ja viivyttääkö media järkytystä suomalaisissa kodeissa. Haastattelu olisi tullut ulos loppuviikosta, noin kaksi viikkoa tapahtumasta. Sanoin haastattelijalle, että me voimme kyllä tehdä tällaisen haastattelun, mutta te tulette huomaamaan, että teillä ei ole sille käyttöä. Kokemukseni mukaan media Suomessa ei pitkitä traumaattisten tapahtumien käsittelyä sillä tavalla, että se ylläpitäisi reaktioita ihmisissä, vaan asioiden rytmitys on yleensä hyvin onnistunutta ja seuraa ihmisten psyykkistä prosessia. Olen miettinyt, mistä tämä johtuu. Selitysmalli, johon olen päätenyt, perustuu ajatukseen, että toimittajatkin ovat ihmisiä. Työssään he käyttävät omaa harkintaansa ja omia tuntemuksiaan, ja ne johdattavat heidät oikeisiin ratkaisuihin.

On tietenkin tapahtumia, joissa tätä luonnollista rytmiä ei pystytä noudattamaan. Esimerkiksi kaikki oikeuskäsittelyyn johtavat tapahtumat ovat tällaisia. Oikeuskäsittelyhän alkaa usein vasta kuukausien, joskus vuosien kuluttua tapahtumasta. Tapahtuman käsittely oikeudessa ja tässä yhteydessä myös mediasa repii jo arpeutuneet haavat auki ja siten vaikeuttaa toipumista.

Olen edellä avokätisesti kiitellyt suomalaista mediaa oikeasta traagista tapahtumien käsittelyn ajoituksesta. Haluan kuvata myös päinvastaisen kokemuksen, jossa media ei ole antanut ihmisille mahdollisuutta unohtaa. Tämä koskee vuoden 2001 syyskuun 11. päivän terrori-iskuja USA:ssa. Kävin tekemässä kriisityötä Finnairin henkilöstön parissa yhdeksän päivää iskujen jälkeen. Hotellissa näkyi ainakin 50 tv-kanavaa, ja vain yhdellä tuli jotakin muuta ohjelmaa. Kaikki muut käsittelivät pelkästään terrori-iskua, ja jokaisen lähetyksen (senkin, joka näytti lastenohjelmaa) alalaidassa luki punaisella: USA in war. Yhdysvalloissa vietettiin muistopäivää, kun kuukausi oli kulunut, kun kolme kuukautta oli kulunut, kun puoli vuotta oli kulunut, kun vuosi oli kulunut terrori-iskusta. Tämä ehkä oli poliittisesti tarkoituksenmukaista, mutta aivan varmasti tällainen toiminta on vaikeuttanut uhrien omista traumaattisista kokemuksista toipumista.

Uhrien suojaaminen voi perustua vain kriisityöntekijöiden ja median yhteistyöhön

Kriisityötä tekevien yksi tehtävä on suojata onnettomuuden uhreja ylimääräiseltä stressiltä. Haastattelut ja kuvaaminen tuottavat näille uhreille ylimääräistä stressiä. Me kriisityöntekijät olemme huomanneet, että tämä suojaamistehtävä on useimmiten mahdoton. Toimittajat ja kuvaajat saapuvat tapahtumapaikalle paljon ennen kriisityöntekijöitä, ja vaikka ponnistelisimme kuinka, emme pysty täydellisesti suojaamaan uhreja kuvaajilta ja toimittajilta.

Kerran olen kuitenkin onnistunut tässä suojaamisessa. Muutama vuosi sitten prahalaisessa hotellissa oli tulipalo, jossa kuoli kaksi suomalaista. Hotelliin oli sijoitettuna noin 20 suomalaista, kiinteä ryhmä samasta työpaikasta. Matkatoimisto, jonka matkalla he olivat, otti yhteyttä välittömästi palon jälkeen SPR:n psykologien valmiusryhmään ja kaikki toimenpiteet suunniteltiin yhdessä. Ryhmä kuljetettiin Suomeen heti seuraavalla lennolla. Tämä tieto oli pidettävä salassa, mutta siinä epäonnistuttiin. Helsinki-Vantaan lentoasemalla ryhmää pyydettiin jäämään koneeseen ja heidät haettiin sieltä omalla bussilla, joka kuljetti heidät kotimaan terminaaliin johtokunnan tiloihin, joihin pääsee vain poliisivartion läpi. Siellä heille vedettiin psykologinen purkuistunto, jonka jälkeen todettiin, että ulkopuolella on kuvaajia ja toimittajia odottamassa haastateltavia. Heille kerrottiin, että heillä ei ole mitään velvollisuutta vastata pyyntöön. Heidän joukossaan oli kuitenkin yksi Yleisradion toimittaja, joka tarjoutui antamaan haastattelun kaikkien puolesta. Haastattelun alussa hän sanoi, että hän antaa haastattelut koko ryhmän puolesta ja muu ryhmä toivoo, että heidät jätetään rauhaan. Tämän haastattelun jälkeen koko ryhmä siirtyi bussiin, jolla he matkasivat kotipaikkakunnalleen. Tiedän, että medialle esitettyä pyyntöä on kunnioitettu. Helsingin Sanomat otsikoi seuraavana päivänä juttunsa alaotsikossa, että ”kriisityöntekijät vaikeuttivat vapaata tiedonvälitystä”.

Olen myös huomannut, että median edustajiin voi luottaa. Aina kun olen pyytänyt, ettei jostakin asiasta kirjoitettaisi, pyyntöä on noudatettu. Olin vastassa Helsinki-Vantaan lentokentällä monia evakuointilentoja ja niillä kotimaahan tulleita Aasian katastrofin uhreja. Usein kysyin ihmisiltä, että toivovatko he, että heitä ei kuvata eikä haastatella, kun he poistuvat lentokentältä. Kaikki, joilta tätä kysyin, toivoivat saavansa olla medialta rauhassa. Tällaisessa tilanteessa kävin etukäteen pyytämässä kuvaajia ja toimittajia olemaan kuvaamatta tai haastattelemana, ja tätä pyyntöä noudatettiin aina.

Erityisesti kuitenkin hämmästyttävät uhrien kertomukset siitä, miten toimittajat ovat esittäytyneet kriisityöntekijöiksi, sairaaloissa omaisiksi tai ystäviksi ja

näin harhauttamalla yrittäneet ja usein saaneetkin sisäpiirin tietoja ja kokemuksia, joita nämä haastateltavat eivät missään tapauksessa olisi halunneet välittää, jos olisivat tienneet, että kyseessä on toimittaja. Tällaiset ylilyönnit kuuluvat erityisesti niin sanotun keltaisen lehdistön ja iltapäivälehtien toimintatapoihin. On valitettavaa, että ne leimaavat koko ammattikuntaa usein sekä uhrien että kriisityöntekijöiden silmissä.

Journalistit tarvitsevat koulutusta ja apua

Olen monessa yhteydessä korostanut toimittajien ja kuvaajien vastuuta. En usko, että toimittajat tai kuvaajat tahallisesti haluavat lisätä ihmisten tuskaa. He eivät vain tule ajatelleiksi toimintansa seurauksia tai eivät tiedä, mitä nämä seuraamukset saattavat olla. Siksi median edustajat tarvitsevat koulutusta kriisipsykologiasta. Perustiedot olisi syytä sisällyttää kaikkien alalla tulevien peruskoulutukseen, ja lisäksi pitäisi antaa jatkokoulutusta erityisesti niille toimittajille ja kuvaajille, joille tällaiset tehtävät kohdistuvat. Joissakin maissa katastrofialueelle pääsemisen edellytyksenä median edustajien osalta on, että he ovat osallistuneet kriisi- ja katastrofipsykologiaa ja psykologisten tekijöiden huomioimista omassa työssään käsittelevään erityiskoulutukseen.

Toimittajat ja kuvaajat ovat yleensä ensimmäisten joukossa onnettomuuspaikalla. He altistuvat järkyttävälle näyille ja kokemuksille. Kuitenkaan toimittajien ja kuvaajien omien, työssään kokemien traumaattisten kokemusten purkuun ja jälkihoitoon ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota. Usein käy niin, että ammattikunnan piirissä muodostuu normiksi se, että kun on valinnut tällaisen ammatin, pitää myös kestää se, mitä työ tuo tullessaan. Ajatellaan, että on epäamatillista reagoida omilla tunteilla kuvattaviin tapahtumiin. Minä sanoisin, että jos onnettomuus ja sen uhrit eivät herätä toimittajissa ja kuvaajissa omia reaktioita tai tunteita, ei myöskään pysty kuvaamaan heidän tuntojaan.

Dosentti Salli Saari työskentelee kriisipsykologina ja SPR:n psykologien suuronnettomuuksien valmiusryhmän vetäjänä